समर्थता, स्त्री, (समर्थस्य भावः। समर्थ + तल।) सामर्थ्यम्। शक्तिः। समर्थत्वम्। समर्थशब्दात् तप्रत्ययेन निष्पन्ना॥

समर्थनं, क्ली, (सम् + अर्थ + ल्युट्।) इदमुचितमिदमनुचितमिति निश्चयः। तत्पर्य्यायः। संप्रधारणा २। इत्यमरः। समर्थना ३। इति शब्दरत्नावली॥ (यथा, कथासरित्सागरे। २५। ७३।
"शक्तिदेवस्य पार्श्वस्थो विष्णुदत्तः समर्थनम्।
विनोदपूर्व्वकं कुर्व्वन् कथां कथितवानिमाम्॥")
सामर्थ्यञ्च॥ (यथा, महाभारते।१।१३०।१०।
"स तु ज्ञानगरीयस्त्वात् तपसश्च समर्थनात्।
अवतस्थे महाप्राज्ञो धैर्य्येण परमेण ह॥")

समर्थना, स्त्री, (सम् + अर्थ + युच्। टाप्।) अशक्येऽध्यवसायः। यथा। सिन्धुमपि शोषयाणि। इति मुग्धबोधव्याकरणम्॥ समर्थनम्। इति शब्दरत्नावली॥ (यथा, महाभारते। ४। ४। २४।
"समर्थनासु सर्व्वासु हितञ्च प्रियमेव च।
संवर्णयेत्तदेवास्य प्रियादपि हितं वदेत्॥")

समर्द्धकः, त्रि, (समृध्नोतीति। सम + ऋधुवृद्धौ + ण्वुल्।) वरदः। इष्टफलदातृदेवतादिः। इत्यमरः॥

समर्पणं, क्ली, संपूर्व्वस्य ऋधातोर्ज्ञौ (णिचि) कृते पनि कृतेऽनट् (ल्युट्) प्रत्ययनिष्पन्नम्। सम्यक्प्रकारेणार्पणम्। सांपोन इति भाषा। यथा,
"प्राणायामं ततः कृत्वा प्रजपेत् साधकाग्रणीः
देव्या हस्ते जपफलसमर्पणमथाचरेत्॥"
इति तोड़लतन्त्रे ३ पटलः॥

समर्य्यादः, पुं, (मर्य्यादया सह वर्त्तमानः।) समीपः। मर्य्यादासहिते, त्रि। इति मेदिनी॥

समलं, क्ली, (मलेन सह वर्त्तमानम्।) विष्ठा। इति शब्दरत्नावली॥ आविले, त्रि। इति जटाधरः॥ (कलङ्कविशिष्टे च त्रि। यथा, कथासरित्सागरे। १०३। ६२॥
"समलो व्योम्नि दृष्टोऽद्य चन्द्रोऽनेनेतिकौतुकात्
अव्योम्नि दर्शितं धात्रा चन्द्रमन्यमिवामलम्॥"

समवकारः, पुं, (समवकीर्य्यन्ते बहवोऽर्था यस्मिन्निति। सम + अव + कृ + घञ्।) नाटकभेदः। यथा,—
"स्यान्नाटकं प्रकरणं भाणः प्रहसनं डिमः।
व्यायोगः समवकारो विथ्यङ्केहामृगा इति।
अभिनेयप्रकाराः स्युर्भाषाः षट् संस्कृतादिकाः॥"
इति हेमचन्द्रः॥
(तल्लक्षणादिकं यथा,—
अथ समवकारः।
"वृत्तं समवकारे तु ख्यातं देवासुराश्रयम्।
सन्धयो निर्व्विमर्षास्तु त्रयोऽङ्कास्तत्र चादिमे॥
सन्धौ द्वावन्त्ययोस्तद्वदेक एको भवेत् पुनः।
नायका द्वादशोदात्ताः प्रख्याता देवदानवाः॥
फलं पृथक् पृथक् तेषां वीरमुख्योऽखिलो रसः।
वृत्तयो मन्दकौशिक्यो नात्र बिन्दुप्रवेशकौ॥
वीथ्यङ्गानि च तत्र स्युर्यथालाभं त्रयोदश।
गायत्र्युष्णिङ्मुखान्यत्र छन्दांसि विविधानि च
त्रिशृङ्गारस्त्रिकपटः कार्य्यश्चायं त्रिविद्रवः।
वस्तु द्वादशनाड़ीभिर्निष्पाद्यं प्रथमाङ्कगम्॥
द्वितीयेऽङ्के च तिसृभिर्द्वाभ्यामङ्के तृतीयके॥
नाड़िका घटिकाद्वयमुच्यते। बिन्दुप्रवेशकौ च नाटकोक्तावपि नेह विधातव्यौ। तत्र।
धर्मार्थकामैस्त्रिविधः शृङ्गारः कपटः पुनः।
स्वाभाविकः कृत्रिमश्च दैवजो विद्रवः पुनः॥
अचेतनैश्चेतनैश्च चेतनाचेतनैः कृतः॥
तत्र शास्त्राविरोधेन कृतो धर्म्मशृङ्गारः। अर्थलाभार्थकल्पितः अर्थशृङ्गारः। प्रहसनशृङ्गारः कामशृङ्गारः। तत्र कामशृङ्गारः प्रथमाङ्क एव। अन्ययोस्तु न नियम इत्याहुः। चेतनाचेतना गजादयः। समवकीर्य्यन्ते बहवोऽर्था अस्मिन्निति समवकारः। यथा, समुद्रमथनम्।" इति साहित्यदर्पणे।६।५१५-५१६॥)

समवतारः, पुं, तीर्थम्। समवपूर्व्वकतृधातोर्घञ्प्रत्ययेन निष्पन्नः॥ (यथा, किराते। ५। ७।
दधतमाकरिभिः करिभिः क्षतैः
समवतारसमैरसमैस्तटैः॥")

समवर्त्ती, [न्] पुं, (समं वर्त्तते इति। सम् + वृत + णिनिः।) यमः इत्यमरः॥ (यथा, महाभारते। १२। २०७। ३५।
"शासितारञ्च पापानां पितॄणां समवर्त्तिनम्।
असृजत् सर्व्वभूतात्मा निधिपञ्च धनेश्वरम्॥")
तुल्यवर्त्तनशीले, त्रि॥

समवायः, पुं, (समवाय्यते इति। सम् + अव + अय + घञ्।) समूहः। इत्यमरः॥ (यथा, मनुः। ४। १०८।
"अनध्यायो रुद्यमाने समवाये जनस्य च॥")
सम्बन्धविशेषः। यथा,—
"घटादीनां कपालादौ द्रव्येषु गुणकर्म्मणोः।
तेषु जातेश्च सम्बन्धः समवायः प्रकीर्त्तितः॥"
इति भाषापरिच्छेदः॥
अवयवावयविनोर्गुणगुणिनोः क्रियाक्रियावतोर्जातिव्यक्त्योर्नित्यद्रव्यविशेषयोश्च यः सम्बन्धः स समवायः। इति सिद्धान्तमुक्तावली॥

समवेतः, त्रि, (सम् + अव + इण् + क्तः।) मिलितः। यथा,—
"धर्म्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे समवेता युयुत्सवः।
मामकाः पाण्डवाश्चैव किमकुर्व्वत सञ्जय॥"
इति भगवद्गीतायाम् १ अध्यायः॥
समवायसम्बन्धेन वृत्तिः। यथा,—
"यत् समवेतं कार्य्यं भवति
ज्ञेयन्तु समवायिजनकं तत्।"
इति भाषापरिच्छेदः॥

समश्नुवानः, त्रि, सम्यक्प्रकारेण व्याप्तिविशिष्टः। संपूर्व्वकाशधातोः शानच्प्रत्ययेन निष्पन्नः॥

समष्टिः, स्त्री, (सं + अश व्याप्तौ + क्तिन्।) समस्तः। मिलितः। यथा,—
"समष्टिरीशः सर्व्वेषां स्वात्मतादात्म्यवेदनात्॥
तदभावात्तदन्ये तु ज्ञायन्ते व्यष्टिसंज्ञया॥"
इति पञ्चदशी॥

समष्ठिलः, पुं, (समं तिष्ठतीति। स्था + बाहुलकात् इलच्।) क्षुपविशेषः। कोकुयाँ इति हिन्दी भाषा। तत्पर्य्यायः। भण्डीरः २ नद्याम्रः ३ आम्रगन्धकः ४ कोकाग्रः ५ कण्टकिफलः ६ उपदंशः ७। अस्य गुणाः। कटुत्वम्। उष्णत्वम्। रुच्यत्वम्। मुखविशोधनत्वम्। कफवातप्रशमनत्वम्। दाहकारित्वम्। दीपनत्वञ्च। इति राजनिर्घण्टः॥

समष्ठिला, स्त्री, (समष्ठिल + स्त्रियां टाप्।) गण्डीरः। इत्यमरः॥ द्वे शसा इति ख्याते शमठ इति ख्याते। अनूपदेशजे शाके इति केचित्। गुण्टिया इति ख्याते शाके इति सर्व्वानन्दः। गण्डीनि ग्रन्थियुक्तानि अङ्गानि ईरयति गण्डीरः षण्। गण्डं रोगविशेषं ईरयति गण्डीरः शूरणकन्दादिरित्यन्ये। सम्यगस्थि लाति समष्ठिला डः मनीषादित्वात् सस्य षत्वम्। इति भरतः॥

समष्ठीला, स्त्री, समष्ठिला। यथा,—
"समष्ठोऽपि च गण्डीरः समष्ठीला समष्ठिला॥"
इति शब्दरत्नावली॥

समसनं, क्ली, (सम् + अस् + ल्युट्। संक्षेपणम्। इत्यमरः॥ (समासः। इति केचित्॥)

समसुप्तिः, पुं, (समेषां सर्व्वेषां सुप्तिर्यत्र।) कल्पान्तः। महाप्रलयः। इति हेमचन्द्रः। २। ७५॥ (स्त्री, समा सुप्तिरिति।) तुल्यशयनञ्च॥

समस्तं, त्रि, (सम् + अस् + क्तः।) सम्पूर्णम्। तत्पर्य्यायः। समम् २ सर्व्वम् ३ विश्वम् ४ अशेषम् ५ कृत्स्नम् ६ निखिलम् ७ अखिलम् ८ निःशेषम् ९ समग्रम् १० सकलम् ११ पूर्णम् १२ अखण्डम् १३ अनूनकम् १४। इत्यमरः॥ अनन्तम् १५। इति शब्दरत्नावली॥ अन्यूनम् १६ अनूनम् १७। इति जटाधरः॥ (यथा, विष्णुपुराणे। १। ४। ३३।
"सूक्तान्यशेषाणि शटाकलापो
घ्राणं समस्तानि हवींषि देव॥")

समस्थः, त्रि, (समे तिष्ठतीति। स्था + कः।) समानः। समभावेन स्थितः। समशब्दपूर्व्वकस्थाधातोर्डप्रत्ययेन निष्पन्नः॥ (यथा, बृहत्संहितायाम्। ५०। २०।
"परतो न विशेषफलं
विषमसमस्थास्तु पापशुभफलदाः॥")

समस्थली, स्त्री, (समा स्थली।) गङ्गायमुनयोर्म्मध्यदेशः। तत्पर्य्यायः। अन्तर्व्वेदिः २। इति हेमचन्द्रः॥

समस्या, स्त्री, समसनं उक्त्या संक्षेपणम्। सम् + अस् + ण्यत्। संज्ञापूर्व्वकत्वात् वृद्ध्यभावः।) समस्यते संक्षिप्यतेऽनया समस्या अस्यु इर् क्षेपे शीघ्रजयजेत्यादिना क्यप् भिन्नाभि-